

УДК 373.5.016-05457

Концептуальні засади лінгвокультурологічного підходу до навчання російської мови в загальноосвітніх школах України

Курач Л. І.

Інститут педагогіки НАПН України, м. Київ, Україна

У статті окреслено науково-методичні засади лінгвокультурологічного підходу до навчання російської мови в школах України та шляхи його реалізації

Ключові слова: *концептуальні засади, лінгвокультурологічний підхід, компетентність, загальноосвітні школи України, російська мова.*

Постановка проблеми. До числа головних пріоритетів освіти в Україні відносяться цілі духовної консолідації багатонаціонального народу України в єдину політичну націю. Вони полягають у забезпеченні внутрішньої стійкості етнічно різнохарактерного суспільства, поєданого спільними цінностями громадянського суспільства, забезпеченні міжнаціональної згоди, єдності та цільності України. Це передбачає узгодження в сфері освіти загальнодержавних інтересів і потреб з потребами та інтересами суспільства, його народів, громадян, формування відносин співробітництва між ними, розвиток мов і культур народів України.

Рішення цих проблем знайшло відображення в нових нормативних документах освітньої політики в Україні: Концепції мовної освіти в Україні, Державному стандарті базової і повної середньої освіти, де враховано потреби перебудови шкільної мовної освіти з метою посилення її спрямування на розвиток соціокультурної компетентності та ключових компетентностей учнів, що відповідає сучасним тенденціям розвитку освіти в Україні й світі. Створення лінгвокультурологічної концепції навчання російської мови в школах України є важливим завданням лінгводидактики.

Актуальність дослідження. Актуальність дослідження визначається необхідністю реалізації змісту соціокультурної змістової лінії навчання, яка представлена у Державному стандарті базової і повної середньої освіти і є обов'язковою складовою програм з навчання російської мови в школах України.

Лінгвокультурологічна компетентність як складова соціокультурної передбачає сформованість в учнів культурознавчої компетентності, розуміння національно-культурної специфіки мовленнєвої поведінки, звичаїв, правил, норм, соціальних умов, ритуалів, соціальних стереотипів народів України, зафіксованих в їхніх мовах і культурах, виховання толерантного ставлення до представників інших народів.

Методика формування лінгвокультурологічної компетентності учнів попри свою значущість ще не посіла належного місця в системі вивчення російської мови в школах України. Невизначеність концептуальних засад реалізації лінгвокультурологічного підходу до навчання російської мови в школах з українською мовою навчання, брак систематичної роботи з лінгвокультурологічним матеріалом, не завжди мето-

дично продумана організація стримують формування лінгвокультурологічної компетентності учнів. Причиною цього є нерозробленість зазначеної проблеми у методиці мови, чим пояснюється її нереалізованість у навчально-виховному процесі. Усе це і визначило актуальність дослідження.

Мета статті – окреслення методологічних засад лінгвокультурологічного підходу до вивчення російської мови в школах з українською мовою навчання.

Цілі дослідження:

- обґрунтування необхідності визначення основних концептуальних засад лінгвокультурологічного підходу до навчання російської мови у загальноосвітніх школах України;

- визначення науково-методичних засад лінгвокультурологічного підходу до навчання російської мови в школах з українською мовою навчання та шляхи їх реалізації.

Аналіз досліджень з означеної проблеми.

Ідеї антропоцентричної наукової парадигми, орієнтованої на особистість учня з його комунікативними та пізнавальними потребами, актуалізували у сучасній мовній освіті культуро-орієнтовані підходи до навчання мови.

У сучасній методиці навчання мови цей погляд відображається у створенні нових підходів до навчання мови (культурологічний, лінгвокультурологічний, соціокультурний), формуванні нових предметних та ключових компетентностей, які необхідно формувати в процесі навчання мови (соціокультурної, лінгвокультурологічної, комунікативної).

Проблема взаємодії мови і культури є однією з провідних у мовознавстві. Перші спроби вирішення цієї проблеми відображені у працях видатних науковців – антрополога і філософа В. Гумбольдта та мовознавця О. Потебні. В. Гумбольдт заклав основи етнолінгвістики – наукового напрямку, що поєднував мову з життям народу, нації; кожна мова, на його думку, має індивідуальну форму, яка впливає на характер свідомості її носіїв. Мова, за твердженням В. Гумбольдта, передає народний дух, є саме буття народу: «Мова – це світ, що лежить між світом зовнішніх явищ і внутрішнім світом людини» [1, с. 67].

О. Потебня розвинув ідеї В. Гумбольдта про мову як діяльність духу. Великий філолог вбачав у мові народу властиві кожній людині та кожній спільноті спосіб та можливість сприймати світ у національно-культурному вираженні.

На теоретичних засадах єдності мови і культури розвинулося вчення послідовників В. Гумбольдта – неогумбольдтіанців Е. Сепіра і Б. Ворфа, для яких культура виявляє себе у мові. Ці погляди ґрунтуються на сприйманні мислення як продукту мовної діяльності, а через мовну діяльність – і культури, що формує та реалізує думку в мовних категоріях і формах.

До ідеї вивчення культури через мову, мовну діяльність дійшли дослідники різних напрямів – філософи, мовознавці, культурологи, психологи – Л. Вінгенштайн, Н. Бор, А. Брюкнер, М. Бердяєв, К. Леві-Строс, В. Вернадський та інші вчені, для яких мова була не лише засобом пізнання світу, а й чинником формування людини, інформаційного коду. На думку Леві-Строса, наприклад, мова є водночас і продукт культури, і її складова, й умова її існування. У дослідженнях М. Бахтіна, О. Лосева, М. Толстого, Ю. Степанова, Ю. Лотмана, В. Іванова, В. Топорова, Н. Аругюнової, А. Вежицької культура, відображаючись у мові, дістала своє тлумачення як феномен людського буття, форма мислення.

Українські вчені – І. Огієнко, Ю. Шевельов, В. Ващенко, І. Чередніченко, С. Єрмоленко, В. Склярєнко, М. Кочерган, П. Гриценко, В. Кононенко та інші розглядають мову як скарбницю національної культури, а культуру – як «чинник формування мовних явищ і процесів» [2; 11].

Надання переваги мові або культурі, визначення функції однієї з них як основної було б неправомірним; сьогодні є актуальною проблема поєднання цих сфер духовного життя як спільного процесу, що розглядається у рамках однієї наукової галузі – лінгвокультурології.

Основна частина.

Новітні досягнення функціональної лінгвістики, психолінгвістики, антропоцентричного підходу до становлення й розвитку мовної особистості сформували новий підхід до навчання мови, коли вивчення мови, її структури та виразних можливостей іде в контексті вивчення полікультурної особистості, здатної знайти ефективні моделі поведінки, які сприятимуть підтримці атмосфери згоди та взаємної довіри в спільній діяльності з людьми в умовах сучасного міжкультурного спілкування.

Ці зміни орієнтацій у новій парадигмі методики навчання мови посилили інтерес не тільки до мови, але й культури, яка за нею стоїть. Лінгвісти і методисти визначили цей підхід як лінгвокультурологічний, в основі якого лежить ідея взаємопов'язаного вивчення мови і культури. Формування не тільки мовної, але й соціокультурної компетентності особистості стає важливим завданням навчання російської мови в школах України.

Отже, в основу лінгвокультурологічної концепції навчання російської мови у школах з українською мовою навчання покладено ідею гуманізації навчання, в центрі уваги якої – мовна особистість з її комунікативними і пізнавальними потребами, інтерес до змістового, семантичного і оцінювального аспекту мови, її функціонування.

Взаємозв'язок мови і культури, ширший погляд на мову як надбання духовного багатства народу, підхід до мови як культурно-історичного середовища, яке формує мовну особистість, є основою **лінгвокультурологічного принципу** зазначеної концепції.

Як органічна частина національної культури народу, духовна спадщина попередніх поколінь, мова є водночас найважливішим чинником розвитку культури. Мова народу зберігає його історичний досвід, відображає його внутрішній світ і своєрідність менталітету, забезпечує наступність і єдність культурної традиції народу. «... Мова не повинна викладатись в якості формальної системи: в більшій мірі ми навчаємо значенням, констатуємо образ світу нової культури і одночасно приймаючи участь у процесах породження мовлення на іншій мові. Тому викладати мову – означає у кінцевому рахунку викладати культуру» [3; 35].

Реалізація лінгвокультурологічного напрямку у навчанні російської мови в школах України стала можливою завдяки **комунікативному принципу** навчання. Комунікативна діяльність стала тим ланцюгом, у якому перетинаються, взаємодіють мова як система елементів різних рівнів та культура, в якій вона існує і необхідним компонентом якої вона являється.

Вивчення мови є одночасно вивченням рідної культури та входженням в культуру народу – носія мови, яка вивчається. Комунікативний принцип навчання мови актуалізує цю проблему, тому що мовна комунікація є необхідною умовою існування та розвитку культури, вона забезпечує єдність культурних процесів у соціумі: створенні, зберіганні та трансляції культурних цінностей. Комунікативна діяльність (спіл-

кування за допомогою мови) є тією ланкою, в якій перетинаються та взаємодіють мова як знакова система і культура, в якій мова існує і необхідним компонентом якої являється.

Урахування цього зв'язку дозволить попередити не тільки мовні, а й культурологічні помилки в мовленнєвому спілкуванні. Усвідомлення мови як фактора культурної спадщини, як скарбниці культури, вміння виділяти в мовних одиницях різних рівнів національно-культурний компонент буде сприяти формуванню мовної свідомості учнів.

Реалізація комунікативно спрямованого принципу забезпечить формування в учнів умінь практичного володіння мовою в усній і писемній формах як засобу міжособистісного і міжкультурного спілкування.

Ціннісно-орієнтований зміст у навчанні російської мови в школах з українською мовою навчання оснований на єдності процесів смислоутворення і породження мислення, що охоплює не лише раціональну, а й емоційно-вольову сферу людської психіки. Він передбачає розвиток в учнів умінь і навичок володіння мовою, здатність до міжособистісного спілкування з метою розв'язання життєвих проблем.

Принцип текстоцентризму є одним з основних принципів навчання мови. Мова є лише механізмом, за допомогою якого транслюється культура народу. Соціокультурна змістова лінія, складовою якою є лінгвокультурологічна реалізується на основі дібраних культурологічних текстів, що використовуються як дидактичний матеріал мовної і мовленнєвої змістових ліній, передбачають детальне опрацювання цих текстів з метою опанування національних і загальнолюдських духовних і культурних цінностей, норм, які регулюють стосунки між поколіннями, статями, націями, сприяють естетичному і морально-етичному розвитку особистості, природному входженню її в полікультурний соціум.

Урахування рідної мови у навчанні російської мови в школах з українською мовою навчання є одним з основних лінгводидактичних принципів. Зіставно-типологічний опис рідної мови здійснюється на фоні зіставлення мовних картин світу, концептосфер, лінгвокультурологічних, когнітивних та асоціативних площин. Урахування реалій культур, специфіки ключових слів – концептів, символів, образної системи як засобів вираження рідної культури і культури народу – носія мови, яка вивчається, внесе корективи у вивчення всіх рівнів мови (особливо лексичного та фразеологічного).

Висновок.

Формування лінгвокультурологічної компетентності учнів як складової соціокультурної є актуальним завданням сучасної освіти.

Це обумовило переосмислення принципів, цілей навчання російської мови в школах з українською мовою навчання (лінгвокультурологічний принцип, комунікативний, ціннісно-орієнтований, принцип текстоцентризму, принцип урахування рідної мови тощо). Уявлення про мову як скарбницю культури, вміння усвідомлювати та виділяти національно-культурний компонент значення мовних одиниць – важливий аспект лінгвокультурологічно орієнтованого навчання російської мови в школах з українською мовою навчання.

В програмах шкільного курсу з мови повинен знайти відображення лінгвокультурологічний підхід до навчання мови, який може бути реалізовано лише завдяки створенню нової навчально-методичної бази підручників, навчальних та методичних посібників, словників лінгвокультурологічної орієнтації.

Ці навчальні комплекси з навчання російської мови як феномена культури повинні мати гуманістичну спрямованість на формування полілінгвальної мовної особистості, її мовної, мовленнєвої, соціокультурної компетентності, її моральних норм та ціннісних орієнтирів.

Подальші дослідження передбачатимуть визначення змісту та методів розвитку лінгвокультурологічної компетентності учнів на уроках російської мови в школах з українською мовою навчання, шляхів формування знань про культуру, традиції народу.

Список літератури

1. Гумбольдт В. Язык и философия культуры / В. Гумбольдт. – М., 1985.
2. Кононенко В. І. Українська лінгвокультурологія / В. І. Кононенко. – К.: Вища школа, 2008. – 327 с.
3. Леонтьев А. А. Язык не должен быть чужим / А. А. Леонтьев // Этнолингвопсихологические аспекты преподавания иностранных языков. – М., 1996. – С. 44 – 56.

Курач Л. І. Концептуальные основы лингвокультурологического подхода к обучению русского языка в общеобразовательных школах Украины // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации» – 2012. – Т.25 (64). – № 1. Часть 2. С.294-298.

В статье очерчены научно-методические основы лингвокультурологического подхода к обучению русскому языку в школах Украины и пути его реализации.

Ключевые слова: *концептуальные основы, лингвокультурологический подход, компетентность, общеобразовательные школы Украины, русский язык.*

Kurach L. Conceptual foundations of the lingvoculturological approach to teaching the russian language in the schools of ukraine // Uchenye zapiski Tavricheskogo Natsionalnogo Universiteta im. V.I. Vernadskogo. Series «Filology. Social communications». – 2012. – V.25 (64). – № 1. Part 2. – P. 294-298.

The scientific-methodical bases of the lingvoculturological work in the teaching Russian in general schools of Ukraine are outlined in the article.

Key words: *conceptual bases, lingvoculturological work, competence, general schools of Ukraine, Russian language.*

Поступила до редакції 20.03.2012 р.